

TREĆE POGLAVLJE

Društva u ratu

U svakom ratu društva koja u njemu učestvuju istovremeno su i ujedinjena i razjedinjena. Početkom rata uglavnom su ujedinjena u svojim krajnjim idealima i u težnji za pobjedom, ali malo-pomalo ona se suočavaju s brutalnošću rata. Istovremeno, ona su podijeljena ne samo na osnovu politike već i na osnovu realnosti: dok je većina muškaraca na frontovima, žene, đeca/djeca i stari ostaju kod kuće u stalnom strahu da će izgubiti najmilije. Gotovo je nemoguće živjeti normalnim životom. Rat neminovno utiče na sve i svakog. Bilo da su na frontu ili u pozadini, svi učestvuju u naporima koje društvo voljno ili nevoljno čini.

Ratni front je uvijek bio mjesto na kom se kreira zvanična ratna istorija. Detaljni opisi pobjeda i poraza, vještih ili loših manevara, samo su jedna strana onog što se zapravo događa na frontovima. I pobjede i porazi stvaraju galeriju idealizovanih natprirodnih junaka i situacija koje čine mitologiju svakog rata. Ni balkanski ratovi nijesu bili izuzetak. Ali u isto vrijeme, u svakom ličnom šećanju/sjećanju uvijek prevagne ono užasno lice rata: hiljade mrtvih, ranjenih i osakaćenih, iscrpljenost, provale nasilja.

Razne paravojne grupe, često nekontrolisane naoružane bande, dale su značajan doprinos u cjelokupnoj slici balkanskih ratova. Za razliku od regularne vojske, u kojoj vlada vojna disciplina, ove grupe bile su najčešće glavni uzročnici nasilja nad civilima u područjima zahvaćenim ratom. Spaljivanja sela „onih drugih“, prisilna preobraćanja i preseljenja i tradicionalna razbojništva bila su sastavni dio istorije ovih ratova.

Ovo poglavlje daje priliku da se stvori uravnoteženiji pogled na život i vojnika i civila i na frontu i u pozadini za vrijeme balkanskih ratova. U želji da pokažemo ono zajedničko u patnjama, ali i rat kroz svakodnevne doživljaje koji su u ljudima stvarali osećaj/osjećaj drugarstva, stavljamo naglasak na ratna iskustva vojnika različitih nacionalnosti.

I uloga žene u ratnim vremenima dokumentovana je iz dva ugla: (a) idealizovane žene – kao majke i heroine i (b) žene na frontu ili iza linije fronta – kao bolničarke, majke i supruge.

Osim toga, nacionalni sukobi na frontu uticali su na položaj manjina iza linije fronta. Hrišćani u Osmanskom carstvu i muslimani u balkanskim nacionalnim državama bili su nesigurni i primoravani na iseljavanje.

Navođenje izvora koji prikazuju međusobno suprotstavljene stavove ima za cilj da demitologizuje herojske nacionalne ratne priče i da pokaže svu kompleksnost tih ratova.

IIIa. Ratni frontovi

► Sl. 24. Bugarska vojska

L'ARMÉE BULGARE

CRQUIS ET IMPRESSIONS D'UN PEINTRE MILITAIRE FRANÇAIS EN THURACIE

INFANTERIE EN CAMPAGNE

Tambours. — Officier monté. — Jeune clairon du 1er régiment. — Officiers et soldats (réserve).

Page de croquis en couleurs de VALENTIN SÉVRE

L' Illustration, januar–decembar 1913, str. 249

III-1. Opis pobjede srpske vojske kod Kumanova

Bitka je trajala dva dana i jednu noć. Turci su zauzeli vanredno dobre pozicije, koje su blagovremeno dobro utvrdili i svoje položaje vešto maskirali. Vojni atašei stranih sila, koji su posle borbe radi studija razgledali kumanovske položaje, izjavljuju da se, sudeći po izboru položaja i po načinu utvrđivanja kod Turaka, jasno vidi da su Turci imali odlične komandante, koji su u tančine upoznati sa svima pravilima modernog ratovanja i da su ta pravila u borbi na Kumanovu u svemu primenili sa puno razumevanja. Što su ih Srbi onako sjajno nadbili i silno bacili iz tih utvrđenih položaja dokaz je samo u sposobnosti srpskih oficira i besprimerne hrabrosti srpskih vojnika, kojima je ideja vodilja bila: osveta Kosova! Bili bismo nepravedni prema protivniku, a to nije u krvi našeg naroda, kada s dužnim poštovanjem ne bismo govorili o hrabrosti turskih trupa. Dva dana i jednu noć oni su nebrojeno puta, prezirući smrt, pokušavali jurišem da probiju naše redove, a naše juriše više puta uspevali su da zadrže sve dok na celom frontu naši redovi nisu pošli na bajonet s čvrstom odlučnošću, da bajonetskom borbom, prsa u prsa, kao nekad na Kosovu, reše – na kome je carstvo. U tome momentu blizu sto

hiljada Srba imalo je za cilj samo jedno: pobjeda ili smrt ravna smrti kosovskih mučenika. Toj bujici Turci, kojima se junaštvo nikako poreći ne može, nisu mogli odoleti, a ne bi joj mogla odoleti nijedna druga vojska, jer gde se sto hiljada junaka reši na smrt i pođe u vatru s čvrstom odlukom „Živ natrag ne!“ tu se mora pobediti neprijatelj ma koliki on bio.

Balkanski rat u slici i reči 2, 27. januar (9. februar) 1913.

► Sl. 25. Posljednji pozdrav (Kumanovska bitka)

Ratni album Riste Marjanovića 1912–1918.

Uporedi tekst i sliku.

Da li fotografija odgovara opisu bitke?

III-2. Grčka vojska zauzima Solun

TELEGRAM NAJAVLJUJE ZAUZIMANJE SOLUNA
KRALJ PUTUJE SPECIJALNIM VOZOM

Zauzimanje Soluna

Zauzimanje Soluna se očekuje posljednja 24 sata, ali objava da je grčka vojska juče umarširala u grad dovela je do snažnih izliva emocija i radosti. Prvo Atina, a onda i ostali djelovi Grčke, poslije velikih događaja ošetili/osjetili su neopisivo olakšanje koje izbija iz duše cijele nacije. Niko nije mogao vjerovati da će u ratu protiv Turske grčka vojska tako brzo pobjednički ući u ovaj najveći makedonski grad. A ova pobjeda – čiji su gubici poslije duge i teške borbe srazmjerni njenom značaju, posebno u ovo doba godine kad je neprijatelj, povlačeći se, uništio

mostove pa se vojska borila sa nabujalim rijekama – dobija još više na značaju zbog ironije s kojom je evropsko javno mnijenje u početku primilo objavu grčko-turskog rata i zbog brojnosti neprijateljskih vojnika protiv kojih se naša vojska borila.

Grčki vojnici su oslobodili prvi makedonski grad, kao i nekad turske ali u suštini uvijek grčke pokrajine, pa njihovo stanovništvo, koje je do juče bilo pod turskom dominacijom, sad može slobodno da diše. Robovi mogu da dignu glave i slave svoju slobodu. Grčka krv prolivena u ovoj borbi došla je kao kap rose da oživi uvenulo cvijeće makedonske slobode. Zbog toga niko nije tužan. Roditelji koji su izgubili sinove u svetoj borbi za svoju zemlju blagosiljali su svoju sreću, a ako je neka majka i prolila suzu, to je bilo samo zato što je shvatila da je smrt njenog voljenog sina donijela slobodu hiljadama

naše braće. Sestre nijesu oplakivale braću. A ako su mlađa braća i izražavala tugu, to je bilo samo zato što sami nijesu imali sreće da učestvuju u toj plemenitoj pobjedi. Ostvarenje ideala nacije, bar za neke sunarodnike, stvara ošćećanje/osjećanje opšte, neograničene radosti. Svako grčko srce, svaka grčka duša, ma đe/gdje na planeti, sad su okrenuti prema poljima Makedonije.

Ulaskom u Solun, grčka vojska je dodala još jednu slavnu stranicu grčkoj istoriji i stekla novo poštovanje svoje snage.

Embros, Atina, 27. oktobar 1912.

? Nalaziš li sličnosti u opisima bitke kod Kumanova i zauzimanja Soluna? Vidiš li prećerivanja/pretjerivanja? Čemu ona služe?

► **Sl. 26. Prijestolonasljednik Grčke ulazi u Solun**

Litografija u boji na kartonu, 42 h 62 cm /Kolekcija IEEE, br. 4951/99 u *Βαλκανικοί Ρόλεμοι 1912–1913*, str. 103

? Kojih nacionalnosti su ljudi koji dočekuju grčkog prijestolonasljednika?

► **Sl. 27. Predaja turske zastave kralju Nikoli po ulasku crnogorskih trupa u Skadar, april 1913.**

Živko M. Andrijašević, Šerbo Rastoder, *Istorija Crne Gore od najstarijih vremena do 2003*, Podgorica, 2006, str. 283

► Sl. 28. Bugarski car Ferdinand na ruševinama tvrđave u Kavali

L'illustration, januar–decembar 1913, str. 17

? Uporedi slike 26 i 28. Kako su ove dvije ličnosti predstavljene?
Koje je simboličko značenje obje slike?

► Sl. 29. Grčko-bugarsko „bratstvo“

Adevarul, XXV, br. 8353, 11.
decembar 1912, str. 1

Tekst karikature:

U Solunu je car Bugarske poljubio kralja Grčke. Bugari su postavili topove na brda oko Soluna! (telegrafske vijesti)
Ferdinand: *Hajde da se poljubimo, ali možeš da se pozdraviš sa Solunom.*

III-3. Srpski vojnik pomaže turskoj deci/djeci

Kakav je srpski vojnik

Saosećanje prema protivniku

Sva veća mesta u novooslobođenim krajevima puna su bedne, gole i bose, gladne i žedne turske sirotinje. Hranitelji i branitelji im pošli uz vojsku carevinu da brane, a žene, starci i deca ostali bez zaštite i oni od straha pred neprijateljem ostaviše svoje domove i sve u njima, pobegoše u varoši verujući da će onde pre naći zaštitu. Gonjeni glađu primorani su da koru hleba prose. I otuda u novooslobođenim varošima čovek ne može da prođe ulicama, a da mu ne dosadi turska sirotinja molbama da im nešto udeli.

Jedan oficir mi iznosi jednu ovakvu sliku iz Kavadaraca:

Kavadarci puni turske sirotinje koja umire od gladi. Na jednom uglu seo jedan srpski vojnik, prost redov, na jedan kamen, u krilo uzeo dva muškarčeta

Turčeta, jednog na jedno drugog na drugo koleno, obema ih rukama zagrlio, u jednoj šaci drži tajin (vojnički hleb), u drugoj tesak. Tesakom reže tajin, prvi zalogaj daje jednom, drugi drugom Turčetu, a treći uzima sebi. Ja stadoh u prikrajak i srce me zabole, što nisam imao pri ruci fotografski aparat, da snimim ovu veličanstvenu sliku ljubavi srpskog vojnika prema deci pobeđenog neprijatelja i njegovog saučešća prema nesreći njihovoj.

Balkanski rat u slici i reči 12, 7. (20) april 1913.

Da li su ovakvi izrazi humanosti odlike pojedinih naroda?

Vjeruješ li da su ovakvi izrazi saosećanja/saosjećanja mogući u ratnim vremenima?

Jesi li u svojim udžbenicima nalazio/nalazila neka čovjekoljubiva djela „suprotne strane“?

Misliš li da je ovo realna situacija ili je možda propagandna priča?

► **Sl. 30. Turska đeca/djeca pozdravljaju srpske vojnike, 1912.**

Tekst ispod slike: *Na „marginama“ rata.*
Đeca/djeca nesvjesna poraza pozdravljaju pobjednike.

L'illustration, CXL (1. jul – 31. decembar 1912) str. 373

III-4 Riza Nur objašnjava uzroke osmanskog poraza

O bici kod Lile Burgasa

Kažu da su neki vojnici kod štaba vikali: „Bježite! Šta ćete tu? Gotovo je. Svako na svoju stranu!“ Tako su neki vojnici pobjegli sa fronta. Nastala je nepotrebna panika. Vojnici koji su širili te glasine bili su Bugari. Ja mislim da je to istina. Bilo je Grka i Bugara u našoj vojsci. Bili su naši državljani. Ali svi oni su bili turske izdajice. Mnogi od njih su se godinama borili protiv nas. Ovo nam je lekcija. Naša vlast mora da je to iskusila hiljadu puta tako da ne bi smjela da prima u vojsku nikog osim muslimana. Ali oni (unionisti) kažu: „Takav je ustav. To ne može tako. I oni su naši građani. Oni su s nama i u dobru i u zlu.“

I to je bila istina, ali situacija je bila ovakva. Uvijek je Turčin bio taj koji plaća krvavi danak. Uvijek je on plaćao životom. Turska nacija je izumirala. Da, i strani elemenat treba da umre jer je on izazvao nesreću ogromnih razmjera. Neki kažu da su paniku izazvali unionisti koji su navodno vikali: „Bježite!“ Našu vojsku u Rumeliji porazili su Srbi. Vojska se povukla duboko u Albaniju. Kažu da su albanski bataljoni pobjegli sa fronta. Srbi su navukli Albance da to urade. To je bila istina. Grci su izveli opsadu Janjine. Tamo su Vehip-paša i njegov brat Esad-paša pružali žestok otpor. Njihov glavnokomandujući, Ali-Fuad, pokazao je veliko junaštvo i bio je ranjen. I albanski vojnici su dezertirali iz Janjine. Turski vojnici su bili gladni i bolesni. Hrabri vojnici su dugo branili Janjinu, ali je na kraju i ona pala. Hasan

Riza-paša pokazao je veliko junaštvo u Skadru. Zahvaljujući njemu, opsada ovog grada trajala je veoma dugo. Hasan Riza je bio izuzetan vojnik. Na kraju je albanski Esad-paša, koji je još davno primorao Abdulhamida da abdicira, naredio da se Hasan Riza pogubi. Njegova smrt bila je veliki gubitak za Turke. Esad je bio pravi nitkov. Kasnije, poslije sticanja nezavisnosti, Albanci su ga ubili, ali šta su time dobili? Skadar je pao. Komandant Soluna, Albanac Tašin-paša bezuslovno je predao Solun bez borbe. Kažu da je za to uzeo novac od Grka. Lanac događaja pokazuje da su sve te nesreće izazvali Albanci. Odličan način da se pokaže šta znači postaviti strane elemente na važna mjesta! Ovaj kabinet je zaista bio glup.

Riza Nur, *Šećanja/Sjećanja*

Koji su razlozi poraza prema autoru ovih memoara?

Zašto on kaže da vojnici treba da budu samo muslimani?

III-5. Major Milovan Gavrilović opisuje kako je zarobio Šukri-pašu³¹

Moj puk, dvadeseti, imao je da zauzme Kazan tepe. [...] Bio je snažno dočekan, naročito artiljerijskom vatrom. [...] Puk je ipak, i u širokom talasu, išao snažno napred goneći pred sobom na bajonet i razbijajući tursku pešadiju. U definitivnu našu pobjedu nije moglo biti više sumnje. I doista, na forovima se brzo zalepršale bele zastavice i jedan izaslanik Šukri-paše priđe jednom oficiru 20. puka tražeći izrično komandanta srpske armije Stepu Stepanovića da s njim pregovara o predaji. [...]

Oficir me provede kroz mračne kazamate i dovede do pred samu kancelariju Šukri-paše. Čim se vrata kancelarije otvoriše ja stupih unutra. Šukri-paša ustade sa celim svojim štabom. Priđem mu, pozdravim vojnički i u ovom momentu koji nikad neću zaboraviti, obratim se rečima:

– Ekselecijo! Majoru srpske vojske Milovanu Gavriloviću čast je obavestiti vas, da ste u ovom trenutku pod zaštitom srpske vojske. Namerno sam hteo da izbegnem teže izraze kao što

je „zarobljenik“. Odmah sam ga zamolio da sa svima svojim oficirima primi najiskrenije komplimente cele srpske vojske na herojskoj odbrani Jedrena.

– Ja sam, odgovori Šukri uzbuđenim glasom, i ranije znao da je srpski narod valjan i hrabar narod. U toku ovog rata o tome sam se lično uverio.

Odmah me je predstavio ostalim generalima i celoj sviti i ponudio da sednem. Najsvečaniji čin osvajanja Jedrena bio je svršen. [...]

Vreme je odmicalo i ja sam morao da prekinem ovaj prijatan razgovor. Zamolim njegovu ekseleciju da se udaljim i izađem napolje.

Tek što sam izašao, stiže jedan bugarski oficir u utvrđenje i javi mi da dolazi s nalogom da odvede Šukri-pašu.

– Po čijem nalogu? – upitah.

– Po nalogu generala Ivanova.

– Imate li legitimacije?

– Nemam!

– Ja vas ne poznajem, rekao sam mu mirno.

– Svi smo mi pod komandom generala Ivanova, odgovori on.

– Tako je. Svi oficiri su pod komandom generala Ivanova, ali ko mi garantuje da ste vi uopšte oficir? Meni su potrebne legitimacije i ovlašćenje da vam predam Šukri-pašu. [...]

Izađem opet pred Šukri-pašu.

– Ekselecijo, rekoh, ovde je jedan bugarski oficir koji kaže da je za vašu ekseleciju spremljen stan. Ako vaša ekselecija želi poći, može ići tamo odmah. Ako, pak, želi noćas ostati i dovesti stvari u red, može mirno prenoćiti ovde. [...]

Tako je učinjeno. Šukri je prenoćio u našem utvrđenju u kome je bio i zarobljen.

Balkanski rat u slici i reči 13, 14. (27) april 1913.

Poslije petomjesečne opsade i žestokih napada bugarske vojske i dvije srpske divizije i isto tako herojske odbrane osmanskog garnizona, glavno osmansko utvrđenje u Trakiji, Jedrene, zauzeli su saveznici 13. marta 1913. I bugarski i srpski komandant tvrdili su da su odbrambene linije probili njihovi vojnici i da su oni jedini „pobjednici“. Slične rasprave su se vodile i oko drugih raznih mjesta što je kasnije uticalo na javno mnijenje i na pisane istorije svih balkanskih zemalja.

³¹ Šukri-paša je bio komandant turske vojske opsjednute u jedrenskom utvrđenju.

III-6. Izvještaj francuskog vojnog atašea u Sofiji koji kaže da je utvrđenje Jedrene zauzela bugarska vojska

22. 4. 1913.

Odnosi između Bugara i Srba su danas krajnje zategnuti a dokaz za to može se naći u mnogim prilikama. Jedna od tih prilika je okupacija Jedrena.

Bugarske jedinice na istočnom sektoru su u žestokoj borbi zauzele glavni položaj.

I samo zahvaljujući tome Turci su se predali i na drugim sektorima, napustili svoje položaje i predali utvrđenje pred neprijateljskim napadima.

Pregled ovih položaja pokazuje da su u svim ostalim sektorima, osim istočnog, Turci imali vremena da unište materijal.

Očigledno je da su imali dovoljno vremena da u drugim sektorima unište sve, dok je na istočnom sektoru materijal neoštećen jer zbog žestokog bugarskog napada nije bilo vremena za to.

Ipak, srpske novine tvrde da su njihove divizije same zauzele glavne položaje na njihovom sektoru. Tvrde i da se Šukri-paša predao 20. srpskom puku. Međutim, prema ličnoj izjavi pukovnika Marholeva, komandanta bugarskog puka, g. Nekljudovu, ruskom ambasadoru u Srbiji, zarobio ga je on 13. (26) tog mjeseca. 20. srpski puk je kasnije samo dobio zadatak da ga čuva.

Matarel³²

Viđenje Balkanskog rata jednog Francuza

? Ko je zauzeo Jedrene prema majoru Gavriloviću, a ko prema Matarelu? Znaš li neke druge slučajeve neslaganja oko toga čija je pobjeda?

III-7. „Jedrene je palo!“ – članak u rumunskim novinama

Pad ovog utvrđenja poslije gotovo pet mjeseci, izolovanog od turske vojske, okruženog neprijateljem, izgladnjelog i primoranog na predaju samo zbog nedostatka hrane i, naravno, municije, ne može se smatrati ni bugarskom pobjedom.

Turci ne treba da se stide, jer se ovaj sveti grad nije predao, već je zauzet poslije očajničke borbe zbog koje će se hrabro ime Šukri-paše zauvijek pamtili. Herojski otpor Hadrijanovog grada je donekle rehabilitovao Osmansko carstvo koje su mnogi sramni porazi teško moralno kompromitovali i koje teško podnosi to što je gotovo proglašeno iz Evrope.

Adevarul, XXVI, br. 8443, 15/28 mart 1913, str. 1

? Kako autor objašnjava pad Jedrena? Na čijoj strani su njegove simpatije? Pokušaj da objasniš zašto.

► Sl. 31. Namirenje tursko-bugarskog sukoba, rumunska karikatura 1913.

Furnica, IX, br. 52, 29. avgust 1913, str. 12

Key Tekst karikature: Namirenje tursko-bugarskog sukoba
Turska ispušta Jedrene iz ruku. Ujedinjene evropske sile su odlučile da joj ga vrate.

³² Major Matarel, francuski vojni ataše u Sofiji od maja 1912. do aprila 1913.

IIIb. Život na frontu

III-8. Od planine Starac do Bitolja: Dnevnik jednog obveznika Dunavske sanitetske kolone (Kumanovska bitka), koji ilustruje situaciju u srpskoj vojsci

12. oktobar (1912)

[...] Bolničara ima malo, a i ono što ih ima zavuklo se po bolničkim sobama pa ne obilazi ove grešnike, što svoj život i spokojstvo svojih milih kod kuća, državi žrtvovaše.

E sad pomislite kako je ovim grešnicima bilo gledati kako njihovi drugovi izdišu pored njih, ne od rana i bola već od noćne studeni i bez pomoći onih čija je dužnost da nad njima lebde, preklinjući, i moleći bolničare i merodavne da pomognu njima koji su žrtvovali sve, pa i svoje živote, za dobro i slavu naše opšte Otadžbine. Ali, šta ćete, merodavni su slabo o tome vodili računa.

Tako nam je prošao ceo dan. Naš trupni lekar dr Međera trčao je neumorno oko ranjenika, iako je on svojih poslova u koloni imao, i sirotim ranjenicima bar koliko mu je u moći bilo stanje olakšao. [...] Čuje se opasno zapomaganje ranjenika kojima su rane zahladile. Srce vam se cepa od njihove žalosne zapevke.

Komandir naređuje da im ponude vode jer, grešnici, kao što sami kažu, nisu dobili kapi vode da žeđcu ugase. Celu noć je prolamalo noćnu tišinu jaukanje ranjenika.

13. oktobar

Ranjenici strašno jauču. Skuvamo manjerku čaja te im nosimo i svakog sa jednom šoljom napojimo. Ah, kako su nam ovi sirotani blagodarni! „Bog neka ti svako dobro da.“ „Ovo je baš dobro“, mnogi su govorili. Mnogi pak, koji su iznemogli, da ni govoriti nisu mogli, pogledali su nas tako blago, tako milo, da ste im iz očiju mogli čitati blagodarnost.

Te su noći od zime i kiše, koja je pred zoru padala, mnogi pomrli.

Jedan je, siromah, sedeći na municionom sanduku podlakćen umro. Izgledalo je kao da sedi i da se

nešto zamislio. Major Milan Popović misleći da je živ priđe mu i ponudi mu čaj, ali kad ne dobi odgovora, bolje ga zagleda i vide da je mrtav. Priđem da vidim ko je taj i sa cedulje koja mu je visila na grudima pročitah da je seljak iz Žarkova³³. Jedan turski vojnik-ranjenik koji je među našim vojnicima ležao, kad nas spazi, molio nas je sklopljenim rukama vičući: „Aman, kardáš, aman“ i još nešto što ga nismo razumeli, da mu vode damo. Dadoh i njemu šolju čaja i pokrijem ga slamom i šatorskim krilom.[...]

Balkanski rat u slici i reči 7, 3. (16) mart 1913.

❓ Što misliš o autoru ovog teksta i njegovoj pomoći turskom vojniku?
Zašto ranjenici nijesu imali potrebnu njegu?

III-9. Paćenje konja, po priči turskog poručnika³⁴

Od juče kiša ne prestaje da pada. Prenočili smo pod šatorom mokri do gole kože. Konji su bili vezani. I stoka se mnogo napatila. Poslije dugih marševa i svih manevara, ove jadne životinje su zaslužile malo udobnosti, ali što možemo?

[...] Koristim današnji dan da završim svoje bilješke i da se pobrinem za svoju lijepu kobilu Kara Čebak (Crnu Majmunicu). Jadna životinja je već umorna, a ja ću cijelu borbu proći na njenim leđima.

Selim, str. 28, 29

► Sl. 32. Transport ranjenih vojnika iz solunske luke

Η Αθήνα των Βαλκανικών Πολέμων, 1912–1913.

³³ Selo nedaleko od Beograda, danas predgrađe Beograda

³⁴ Poručnik Selim-beg napisao je dnevnik u kom je opisao operacije u Trakiji od oktobra do decembra 1912. Njegov dnevnik objavljen je na francuskom jeziku 1913. godine.

III-10. Stanje bugarske vojske u Trakiji prema opisu jednog Francuza

24. marta 1913. Tako iznureni, ljudi su se lako razbolijevali. Zdravstveno stanje u nekim jedinicama bilo je vrlo loše čak i u vrijeme kad su ušli u Tursku. Čim je prešao granicu, Sedmi pješadijski puk je morao da bude izolovan pošto je među vojnicima bilo 30 slučajeva tifusa. Ali situacija je postala zaista ozbiljna kad je vojska upućena prema Čataldži zamijenila tursku vojsku u logoru koja je zbog bolesti izgubila mnogo ljudi. Neoprezna bugarska komanda nije preduzimala osnovne preventivne higijenske mjere: u blizini logora nije bilo poljskih klozeta, svuda okolo su ležali nepokopani leševi ljudi i životinja. Nekoliko dana poslije dolaska naše vojske u Čataldžu, pojavila se kolera. Bilo je prijavljeno 15.000 slučajeva kolere, ali samo je nekoliko bilo fatalno.

Bile su preduzete energične mjere u smislu poboljšanja uslova života u logorima. Izdato je izričito naređenje da se pije samo prokuvana voda. Oni koji ga se ne pridržavaju biće strijeljani. Ljudi su se odmarali.

Danas se čini da je kolera bila suzbijena. Odmorni ljudi su opet bili u stanju da izvršavaju zadatke.

Što se njihovih ranjenika tiče, Bugari su se prema njima ophodili s istom nemarnošću i nezainteresovanošću kao i prema svim ostalim. Naravno, preduzete su neke mjere, ali većinu ljekara zaduženih za njihovo sprovođenje nije bilo briga i ranjenicima je pomoć ukazivana samo povremeno. Tokom ovog rata bilo je bezbroj svirepih prizora. Bugari će platiti za to, jer su mnogi koji su mogli biti spaseni umrli zbog njihove nemarnosti prema ranjenicima. Broj njihovih mrtvih nedavno se popeo sa 30.000 na 32.000. A od 50.000 ranjenika, mnogi su ostali invalidi zbog uskraćene njege. To je veliki gubitak. Treba imati na umu da će Bugarskoj biti potrebni ljudi za njen ekonomski razvoj poslije rata.

Balkanski rat viđen očima jednog Francuza

► Sl. 33. Češki ljekar dr Jan Levit u bolnici Srpskih sestara

Balkanski rat u slici i reči 2, 27. januar (9. februar) 1913.

III-11. Hrvatski ljekar iznosi svoja ošućanja/ osjećanja poslije posete/posjete bojištu kod rijeke Marice

Put do Drinopolja

Dobivši propusnicu od ađutanta generala Stepanovačića i propitavši se za put i njegovu duljinu, krenusmo pješke put Drinopolja. Od Mustafa-paše do Drinopolja ima oko 35 kilometara puta. [...]

Nakon hodanja od ure i pol, stignu nam prazna vojnička kola s prilično dobrim konjima.

Srpski vojnik, kočijaš, rado nas je povezo sa sobom, te nakon sat i pol vožnje stigismo do sela Keml u kom je srpska pionirska četa koja je gradila most preko Marice. Komandant čete, kapetan Ružić, kog nađosmo pod šatorom kako čita novine, kad smo mu pokazali propusnicu i predstavili se, najljubavnije nas je primio, te nas je poveo da s njim razgledamo zemnice (izbe ispod zemlje) u kojima su si vojnici u velikom kotlu priređivali grah za objed. Te su zemnice sasvim udobne; ima u njima mjesta za po prilici 12 vojnika, visina im je nešto viša od čovječje visine, u stjenama su prozori, a za staklo u prozorima služe velike boce, po zemlji su slamnjače. Vojnici u njima bijahu bodri i veseli. [...]

Kad smo se vratili s mosta u logor, pozove kapetan sebi jednog momka sa šoferskom kapom i naloži mu da priredi automobil te nas poveže na pozicije. Automobil je na raspoloženju generalu Rašiću, a momak priopći kapetanu da je general zabranio ikog voziti bez njegove dozvole, ali kapetan odredi da na njegovu odgovornost poveže nas, „milu braću kud god zaželimo“.

Automobilom oko Drinopolja

Vojnike nađosmo nedaleko od topova, kako šecu, puše, čiste si odjelo te donose vodu. Vrijeme bijaše lijepo, zrak malo svjež, ali ne hladan, a sunce toplo, tako da nam se prohtjelo ostati do drugog dana i prenočiti u zemnici, i sigurno bi to učinili, da nas nije doktor u Mustafa-paši prestrašio karantenom ako do sutra ostanemo. Vojnici bijahu vrlo veseli, što smo ih posjetili, te da nam što više ugone, pokazivahu nam punjenje topova šrapnelama i granatama, te nas darivahu posudama od neraspisnutih turskih šrapnela, da ih uzmemo za uspomenu.

Pripovjedali su nam vojnici kako sad obe stranke kroz dugotrajnu vježbu i kontrolu dobro gađaju, ali ipak kako ih malo pogiba i kako malo topova je oštećeno jer su dobro zaklonjeni. Ali čim bi se vojnici pokazali na vidiku, odmah neprijatelj tamo saspe žestoku vatru. Tko se pojavi na brdu, ne može se nikako sakriti, jer na čitavom ovom velikom prostoru oko Drinopolja nema niti drveta niti grma za koji bi se mogao sakriti, nego samo sitna trava. Za vremena noćne bitke osvjetljeno je sve turskim reflektorima od kojih je samo jedan dosada razbijen, ali i Srbi osvjetljuju svojim reflektorima turske pozicije.

Sada za primirja često se sastaju na neutralnoj zoni s turskim vojnicima. Turci ih daruju cigaretama, a oni njih hljebom. U razgovoru opazili su da turski vojnici misle da su Turci zauzeli Niš i Plovdiv i opkolili bugarsku vojsku u Mustafa-paši te neće nikako da vjeruju da je Drinopolje sa svih strana opkoljeno. Mnogo srpskih vojnika nađosmo u društvu i prijateljskom saobraćanju s bugarskim vojnicima. Još su nam mnogo pripovjedali hrabri vojnici o

svojim bojevima i kod Drinopolja i kod Kumanova i mi bi ih još dugo slušali, da se nismo morali žuriti u Mustafa-pašu.

Hrvatski pokret, 28. decembar 1912.

Hrvatski i slovenački ljekari su dobrovoljno odlazili u balkanske zemlje za vrijeme ratova da liječe ranjenike. Dr T. koji je autor ovog teksta, putovao je u Jedrene sa preporukom Bugarskog crvenog krsta zajedno sa jednim bugarskim i slovenačkim ljekarom.

Opiši vojnički život na bojištu za vrijeme obustave vatre. Da li je bio isti kao za vrijeme borbenih dejstava?

Što misliš o životu u podzemnim skloništim? Da li je bio „udoban“ kako ga je opisao dr T.?

Što misliš, kakvi su bili motivi tih ljekara da obilaze bojno polje? Što dr T. misli o ovom ratu i o ratovima uopšte? Kako su vojnici prihvatili ljekare?

III-12. Izet-Fuad-paša³⁵ opisuje oskudicu u hljebu u turskoj vojsci

15. decembar

Sa raznih strana u isti mah sam čuo da naši vojnici dva dana nijesu dobijali hljeba. Odmah sam sproveo istragu. Od mene su sakrivali istinu da je Hademkoj Ravnodušni³⁶ tako isplanirao zalihe da bi nam naudio. A naši jadni vojnici se do posljednjeg trenutka nijesu žalili. Kakvi hrabri ljudi! Ljudi izuzetnog kova.

Kad se potpiše mir, odigraće se velika vojna fudbalska utakmica između nas, između abduhista³⁷ i nazimista³⁸. Kakva prilika, kakva sreća ne pripadati nijednoj strani! Ova priča o uskraćivanju hljeba vojnicima sve se češće potvrđuje. Sa svih strana, iz svih korpusa, svi napadaju Hademkoja Ravnodušnog. Ovo je ludilo. Komandant je poluđeo/poludio, vojni zapovjednici su poluđeli/poludjeli, svi smo poluđeli/poludjeli.

Neki ljudi tri dana nijesu okusili hljeba. Željeznica je blizu, glavni grad je odmah iza nas.

³⁵ O Izet-Fuad paši vidjeti fusnotu br. 20

³⁶ To ime sam dao našem inspektoru (primjedba autora).

³⁷ Abdulah-paša, komandant Istočne armije

³⁸ Nazim-paša, ministar rata

16. decembar

Da li ste nekad u životu bili među 21.000 ljudi koji četiri dana nijesu okusili hljeba? E, ja sam sad u takvoj situaciji.

Izzet-Fuad pasha, str. 255

Zašto Izzet-Fuad-paša zove vojnog inspektora Ravnodušni?

III-13. Odlomci iz šecanja/sjećanja jednog rumunskog vojnika

Najzad je presuda izrečena. Na kraju je u meni ostalo dovoljno moralne snage da mi niko nije bio potreban. Tužnim glasom mi je rekao jedan čovjek: to je azijska kolera! Moji vojnici su me gledali očima punim straha. Shvatio sam da sam se odjednom u njihovim očima pretvorio u apokaliptičnu zvijer. [...] Ali kad sam povjerio svoje želje onima najbližijima i dao im uputstva za moje voljene koji su me čekali, vidio sam stvaran bol u njihovim očima. Uprkos tome, niko se nije rukovao sa mnom kad sam odlazio u karantin. [...] Mogu vam reći da nijesam bio ni očajan ni mnogo tužan. Bio sam ispunjen samo jednim ošecanjem/osjećanjem. Čuvao sam se i čekao. [...] Bio sam srećan što sam se ubrzo vratio u puk svojim drugovima vojnicima.

Sadoveanu, str. 276–277

Možeš li da zamisliš širenje kolere na Balkanu? Odakle je došla?

Zašto su se i vojnici i civili toliko plašili te bolesti?

► Sl. 34. Grčki logor kod Ksantija

Η Αθήνα των Βαλκανικών Πολέμων, 1912–1913.

III-14. Odlomak iz dnevnika Vasilisa Surapasa, grčkog dobrovoljca

Stigli smo u jedno bugarsko selo. Naišli smo na mnogo kokošaka, pataka, ćurki i gusaka. Pojurili smo ih kamenicama i sabljama i ubrzo je svaki vojnik iz bataljona u rukama imao po dva živinčeta i nekoliko jaja. Ja sam uhvatio ćurku. Poslije smo krenuli dalje prema mostu. Baš smo bili prizor za gledanje! Neki su klali živinu, neki je čerupali, a neki i dalje jurili za njima. Kao scena iz nekog filma. Kad smo najzad stigli do mosta, zatekli smo 19. bataljon kako ga čuva. Preuzeli smo taj zadatak od njih, ulogorili se, naložili vatre i počeli da pečemo svoj plijen. Ja sam naložio veliku vatru i ispekao ćurku. Nijesam imao soli, pa sam je napunio sirom. Savršeno se ispekla. Bila je teška oko pet oka. Jedan dio sam pojeo oko osam sati, a ostatak, radujući se kao dijete, spakovao u ranac. Naređeno je da ugasimo vatre i da spavamo. To smo i uradili. U dva poslije ponoći probudio nas je stariji vodnik. Neki od nas su ustali i otišli na stražu, dok su se s druge strane rijeke čuli neki glasovi.

Trichas, str. 175,187,188

Vasilis Surapas je u osmoj godini emigrirao u Ameriku. Kad je 1912. godine izbio rat, vratio se u Grčku da se bori. Poslije rata vratio se u Ameriku.

Kad bi se po ovoj priči snimao film, kom žanru bi pripadao?

Kako se ona uklapa u tradicionalan epski opis balkanskih ratova?

Da li je krađa živine u ovom dokumentu opisana kao čin nasilja ili kao pitanje preživljavanja?

III-15. Moral u bugarskoj vojsci, prema analizi bugarskog načelnika generalštaba mnogo godina poslije rata

Moral vojske uopšte nije bio visok. Poslije dugih nestašica i bolesti, vojska je bila deprimirana. Naši vojnici su bili uznemireni zbog dugih političkih pregovora. Svi su bili nostalgični i željeli da se što prije vrata svojim kućama. Pored toga, pomisao da ratuju protiv svojih saveznika nije bila mnogo

IIIc. Paralelni rat

III-18. Pismo Ipokratisa Papavasilijua svojoj ženi Aleksandri

Sneftsi, 23. jun 1913.

Draga moja ženo,

U ratu u Turskoj pisao sam ti iz turskih sela. Sad, u ratu u Bugarskoj, pišem ti iz bugarskih sela. Pisao sam ti prije dva dana, ljubavi moja, odmah poslije bitke kod Kilkisa – poslije velike pobjede. U Kilkisu, rodnom mjestu Daneva, bilo je tajno skrovište bugarskih gerilaca, komita. Poslije borbe su ga zapalili. Bio je to veličanstven prizor. Gorio je dva dana. Stanovnici, sve Bugari, već su ga bili napustili. Naša vojska stalno napreduje, u trku, progoneći pomamljene Bugare koji bježe kao zečevi, nitkovi. Bježe prebrzo za nas, ali mi ćemo ih pohvatati. Negđe/negdje moraju da se zaustave. Draga, ne možeš da zamisliš slike iz ovog rata. Će/gdje god da dođemo, zatičemo očaj i bijedu. Turci, koji su izgleda mnogo trpjeli pod Bugarima, sad se svete paleći njihova sela i sve u njima. Na vidiku nam je uvijek neko selo koje gori. Bugari su pobjegli. Nema više Bugara u Makedoniji. Čudovišta su otišla zauvijek. Treba da vidiš kakve su kukavice. Ljudi koje zarobljavamo tresu se od straha.

Toliko sam srećan što nas je ovaj rat zauvijek oslobodio tih siledžija, što nam je omogućio da upoznamo jedni druge, što smo uspjeli da im skinemo lavlju kožu i razotkrijemo ih, njih koji su samo svojom drskošću prevarili ovaj smiješni, glupi svijet da ih smatra Prusima Istoka! Nezadovoljni onim što imaju, ti prevaranti su htjeli da otmu i dio od svojih saveznika, onih koji su im pomogli u osvajanjima i bez kojih bi odavno nestali pod Turcima. Sad će izgubiti sve što su imali. To su i zaslužili. Oni su živi primjer za bajku o psu i mesu. Uvijek te osećam/osjećam pored sebe, tebe i našu dragu decu/djecu. Žudim za tobom, ali tješi me pobjeda jer ona znači da nećemo još dugo biti rastavljeni. Ne vjerujem da će rat trajati duže od dvije neđelje/nedjelje.

Što sad Evgenios kaže o Bugarima kojima se toliko divio?

Voli te tvoj muž.

Trichas, str. 318–319

Papavasiliju je studirao na Vojnoj školi u Atini i na Ratnoj akademiji u Berlinu. Bio je oficir u grčko-turskom ratu 1897. i u balkanskim ratovima. Kraljica Olga i prijestolonasljednik Konstantin kumovali su na njegovom vjenčanju (1909). Kasnije je jedno vrijeme bio otpušten iz vojske zbog rojalističkih uvjerenja. Bio je ministar ratne mornarice u diktatorskoj vladi L. Metaksasa (1936–1941).

Zašto je Papavasiliju pobjeda bila važna? Kakva je bila slika o Bugarima u grčkom društvu prije balkanskih ratova? Što bi ti pisao/pisala svojoj porodici da si vojnik na frontu? Pokušaj da nađeš pisma vojnika koji su učestvovali u drugim ratovima u XX vijeku i uporedi njihove sadržaje.

III-19. Karnegijeva fondacija za međunarodni mir komentariše „paralelne“ gubitke poslije spaljivanja sela i egzodusa ljudi

Spaljivanje sela i egzodus poraženog stanovništva normalna je i tradicionalna pojava u svim balkanskim ratovima i ustancima. To je običaj kod svih ovih naroda. Ono što su sami propatili oni zauzvrat nanose drugima. To su mogle da spriječe samo izričite naredbe iz Atine, Beograda i Sofije i to samo ako bi crkve i pobunjeničke organizacije podržale odlučnost njihovih vlada. Opšti apel na humanost objavila je makedonska ustanička „Unutrašnja organizacija“³⁹, ali izgleda da nije imao mnogo dejstva.

Carnegie, str. 73

³⁹ VMRO (Unutrašnja makedonsko-odrinska revolucionarna organizacija) osnovana 1893. u Solunu sa zadatkom da se postigne puna politička autonomija Makedonije i jedrenske Trakije.

❓ Da li su „spaljivanje sela i egzodus poraženog stanovništva“ stvarno bili „normalna i tradicionalna pojava“? Slažeš li se s tvrdnjama da je „spaljivanje sela“ i „egzodus poraženog stanovništva“ (a) balkanska tradicija i (b) nije se događalo više nigđe/nigdje u Evropi ni u svijetu?

► **Sl. 35. Ruševine Sera**

Carnegie, sl. 7, 8, 9, str. 86-87

III-20. Borba muslimana, oktobar 1912.

Krenuli smo, ali napredovanje je bilo skoro nemoguće. Putevi su bili zakrčeni zapregama, stokom, ženama i đecom/djecom koja su tumarala lijevo desno. To je naše muslimansko stanovništvo koje se povlači prema unutrašnjosti. Jadni ljudi! Svi su u suzama jer su napustili svoje domove i svoja imanja. Užas rata je već počeo.

Selim, str. 24

III-21. Bugarska egzarhija pokušava da preobradi muslimane koji govore bugarski u hrišćanstvo

Treba pomenuti običaj koji su Bugari sprovodili na širokom području, običaj nasilnog preobraćanja Pomaka u hrišćanstvo. Pomaci su Bugari po rasi i jeziku koji su u jednom periodu turskog osvajanja silom preobraćeni na islam. Oni ne govore turski i zadržali su neka šecanja/sjećanja na svoju hrišćansku prošlost. Ali prilike su ih često primoravale da postanu fanatični muhamedanci. U novoosvojenim područjima ima ih najmanje 80.000 i uglavnom su koncentrisani severno/sjeverno i istočno od Nevrokopa.

Bugarski Sveti sinod je zamislio da ih masovno preobradi i često je u tome mogao računati na podršku vojnih i civilnih vlasti, da ne pominjemo paravojne bande. Obično nije bilo potrebno primijeniti otvorenu silu. Prijetnje zajedno s otvorenom demonstracijom sile bile su dovoljne da se cijela sela primoraju da se podvrgnu obredu pokrštavanja.

Ta je politika sprovedena sistematski i mnogo prije izbijanja drugog rata. Pomaci u većini okruga su se povinivali bugarskoj crkvi i pokorno slušali pouke sveštenika i monahinja koje je poslao Sveti sinod da ih uputi u dogme hrišćanstva. Ovo odstupanje, sasvim suprotno od tolerancije koju je carevina Bugarska obično pokazivala prema muslimanima unutar svojih granica, spada među najmanje opravdane brutalnosti ovog rata. Sveti sinod je dokazivao da se, pošto su Pomaci silom preobraćani u islam, malo sile može upotrijebiti i kad je u pitanju obrnut proces.

Carnegie, str. 77

Bugarska egzarhija je u Rodopskim planinama, uz podršku paramilitarnih grupa, pokušala da preobradi u hrišćanstvo muslimane koji govore bugarski. Dok su ove akcije u početku podržavali samo razni intelektualci-nacionalisti, kasnije je to postala zvanična državna politika.

Zašto se ovaj slučaj dogodio za vrijeme Prvog balkanskog rata?

Kakva je bila uloga religije u procesu stvaranja država na Balkanu?

Pokušaj da pronađeš relevantne dokumente u *Istorijskoj čitanci 2*.

► Sl. 36. Bugarski konvoj Crvenog krsta

Carnegie, sl. 23, str. 217

III-22. Proglas o pokrštavanju muslimana u Crnoj Gori iz Referata crnogorske Isljedne komisije za utvrđivanje zloupotreba organa vlasti na prostoru Peći, Rožaja i Đakovice 1913. godine:

Pošto su se ustanovile naše vlasti u Peći, počele su se neke osobe javljati, izjavljujući želju da prijedju u hrišćansku pravoslavnu vjeru. Oblasni upravitelj Jovan N. Plamenac bio je oprezan iz početka i htio je da se sa ovim licima čini sva ona procedura

koja obično biva kad hoće neko da promijeni vjeru... No, docnije se u tome popustilo... Utoliko dolaze i represivne mjere za kupljenje oružja... te jača posredna a često i neposredna agitacija za pokrštavanje. Kad bi, na primjer, policija strijeljala nekolicinu u dotičnom selu, svi ostali seljani bi izjavili da hoće da se krste... Da bi izvjesna forma bila održata, oblasna uprava naređuje da predsjednici opština, namješteni po selima i obično uzeti iz redova vojske, u masama dovode muslimane – muške i ženske, odrasle i nejake stanovnike povjernih im opština u Peć, kad bi ovi „izjavili želju“ da hoće da se krste i tu bi onako javno kao na zboru bili pitani: da li odista žele prijeći u pravoslavlje i kad bi oni to aklamacijom izjavili, vođeni su da se krste i krštavani opet obično onako korporativno... Pokršteni su spoljašnje figurirali kao hrišćani, ali se zna da su mnogi tajno i dalje vršili muslimanske vjerske obrede... Kada je početkom maja ove godine učinjena skoro totalna promjena u osoblju našeg činovništva u Pećko-đakovičkom kraju i na čelu svih naših javnih organa došao onamo brigadir Radomir Vešović, on je proklamovao slobodu vjeroispovijesti i naglasio da na bogomoljstvo može ići kud ko hoće: u crkve ili u džamije... Onda su se pokršteni muslimani masovno povratili u muslimanstvo... Još imamo na završetku konstatirati, da je u onamošnjem stanovništvu jako primjetan neposredni efekat našeg rada na isljeđenju. Taj efekat se sastoji u tome, što je muslimansko stanovništvo, svud gdje smo radili, dobilo ubjeđenje da osnov svemu ovome za šta su nam se žalili nije na Cetinju, niti da je šta od onoga što im je, po njihovom mišljenju, neupitno činjeno, bilo inicijative od naše vrhovne vlasti, već da su im to sponatano činili naši ondašnji tamošnji činovnici te da će ono odgovarati za sve to.

Živko M. Andrijašević, Zoran Stanojević, *Pokrštavanje muslimana 1913*, Podgorica, 2003, str. 184–190

Pokrštavanje muslimana odvijalo se od januara do marta 1913. godine na dijelu novooslobođenih oblasti Crne Gore. Prema procjenama, u Plavsko-gusinjskoj oblasti pokršteno je oko 3.000, a u Pečkoj oblasti između sedam i deset hiljada muslimana. Procenat muslimana u ukupnom stanovništvu u ovim oblastima bio je oko 80%. Prvi cilj crnogorske vlasti, nakon zauzimanja ovih oblasti, bio je da razoruža muslimansko stanovništvo. Zbog otpora muslimana da predaju oružje crnogorska vojska i policija su primijenile nasilje. Zbog straha od gubitka života i imovine muslimani su masovno prelazili u pravoslavlje. Crnogorska vlast je i direktno primoravala muslimane da prelaze u pravoslavlje. Ovo su na svoju ruku sprovodile lokalne vlasti sastavljene dominantno od lokalnog pravoslavnog stanovništva. U svojim su izvještajima navodili da se radi o „dobrovoljnom pokrštavanju“. Muslimani su poslali delegaciju kod kralja Nikole i tražili zaštitu. Kralj Nikola, crnogorska Vlada i najviši državni činovnici bili su zgroženi zbog ovog događaja. Centralna crnogorska vlast je formirala dvije isljedne komisije sa zadatkom da pronađu i kazne krivce. Odgovorni činovnici su smijenjeni, uspostavljena je nova lokalna administracija, a muslimanima je dozvoljeno da se vrate u svoju vjeru.

III-23. Zvanična osuda nasilničkog postupanja bugarskog generalštaba

NAREĐENJE BR. 69 ZAMJENIKA GLAVNOKOMANDUJUĆEG GENERALA SAVOVA⁴⁰ O ODBRANI ŽIVOTA, SVOJINE I ČASTI STANOVNIŠTVA NA OSLOBOĐENIM TERITORIJAMA

Lozengrad, 13. decembar 1912.

Do nas u štabu stigla je informacija koja nas navodi na sumnju da su se neki ljudi i oficiri usudili da pljačkaju i vrše nasilje nad civilnim stanovništvom

⁴⁰ General Mihal Savov (1857–1928) – poznata bugarska vojna figura. Nekoliko puta je bio ministar rata i ima velike zasluge za stvaranje bugarske armije. Za vrijeme Prvog balkanskog rata bio je postavljen za zamjenika glavnokomandujućeg (car Ferdinand lično bio je glavni komandant); jedan je od inicijatora i podstrekača Drugog balkanskog rata.

na osvojenim teritorijama. Kako ovi nehumani postupci, koji su za svaku osudu, s jedne strane, kompromituju bugarski narod, a, s druge, slabe povjerenje naših budućih podanika, posebno civila muslimana, u cilju odbrane njihove časti, svojine i života, naređujem:

1. Vojni komandanti i vojni namjesnici moraju da preduzmu hitne i stroge mjere protiv ovakvih postupaka koji su se desili u oblasti koju je zapošela/zaposjela njihova vojska. Krivci moraju odmah biti izvedeni pred sud, nezavisno od njihovog čina i položaja. Svi komandanti moraju bez milosti da kazne ove zločinačke postupke jer će inače i sami odgovarati.

2. Treba preduzeti stroge mjere za uspostavljanje reda i discipline u pozadini. Svako ko ne pripada vojsci ili ne radi za nju mora biti vraćen u Bugarsku. Svi koji su dio vojske, ali zbog svoje nepouzdanosti služe u pozadini, moraju biti poslani na front.

3. Sve vojnike i podoficire treba upozoriti da je civilno stanovništvo na osvojenim teritorijama, nezavisno od njihove nacionalnosti ili vjere, pod zaštitom naših vojnih zakona i svaka nepravda protiv njih biće kažnjena prema tim istim zakonima. Da bismo ovo postigli, molim sve vojne i civilne vlasti da sarađuju.

4. I na kraju, želim da vas podsetim/podsjetim da smo započeli ovaj rat u ime jedne uzvišene ideje, tj. da „oslobodimo ovaj narod režima koji je nepodnošljivo nasilan i nepravedan“. Bog pomaže svojim hrabrim bugarskim sinovima da ostvare ovaj plemeniti cilj. U ovom času ja ih molim da ne dozvole nekim ljudima da u očima civilizovanog svijeta kompromituju ovo veliko i veličanstveno junačko djelo.

V. Georgiev – St. Trifonov

? Što je bila najveća opasnost za civile na osvojenim teritorijama?

Da li ovakva vojna naređenja imaju direktan uticaj na aktivnost paravojnih bandi ili regularne vojske? Ako imaju, u kojim to slučajevima? Ako uzmemo u obzir datum izdavanja naređenja, da li to znači da je do tada nasilje bilo dozvoljeno?

III-24. Razaranja uzrokovana ratom u selima oko Skadra i agonija stanovništva koje pokušava da nađe „valjan“ razlog za svoju patnju – prikaz Meri Edit Daram

Neka su sela bila tako raštrkana da mi je trebalo tri dana jahanja, po 10–12 sati, da ih obiđem, ukažem pomoć i vratim se u Skadar. Sve u svemu, obišla sam 1022 porodice u okolini Skadra kojima su spaljene kuće. Najtužnije od svega mi je to što neke od tih nesrećnih žrtava nijesu imale pojma zašto im se to zlo događa. Žene sa izgadnjelom đecom/djecom pitale su: „Zašto su veliki vladari (velike sile) dozvolili da vojnici dođu, da nas pljačkaju i ubijaju? Nikom nijesmo učinili ništa nažao. A oni su uzeli naše koze, naše ovce, sve. A kad je moj muž pokušao da spase ovce, oni su ga ustrijelili. Naša kuća je spaljena. Umiremo od gladi na ovom putu.“

M. Edith Durham, str. 296

Meri Edit Daram bila je saradnica na Kraljevskom antropološkom institutu kao i članica Kraljevskog instituta za međunarodne poslove i autorka nekoliko knjiga. U 37. godini otišla je brodom na Cetinje, glavni grad Crne Gore. Za vrijeme ovog putovanja otkrila je svoj poziv. Tokom sljedećih 20 godina često je putovala na južni Balkan radeći u raznim potpornim organizacijama, slikajući akvarele iz seoskog života i sakupljajući narodne umotvorine. Napisala je sedam knjiga o balkanskim događajima. *Borba za Skadar* je svjedočenje o događajima kojima je autorka bila očevidac prije, za vrijeme i poslije Prvog balkanskog rata.

► Sl. 37. Gladna sirotinja koja je zapošela/zaposjela baštu italijanskog konzulata, Skadar (sredina januara 1913)

Berri, str. 149

► Sl. 38. Bugari dijele hljeb gladnim stanovnicima Jedrena, april 1913.

L'illustration, januar–decembar 1913, str. 347

III d. Iza linije fronta

III-25. Opis Beograda jednog hrvatskog dopisnika

Dolazak u Beograd

Uspeli smo se čuvenom beogradskom kaldrmom, patosanom okruglim kamenom jošte za turskih vremena. Hodajući po njoj kao da hodaš po obrnutim tanjurima.

Došavši do jedne stupe opazimo vojnika što mu je po gole noge virilo iz čizme. Da ga znatiželjnici ne zaustavljaju, vikao je cijelim putem: „Juče ja čizme namazao, pa mi ih pacovi izjedoše!“ I požurio se da ih zamijeni drugima.

Idući širokim raskopanim ulicama s oniskim kućama, sretamo na svakom koraku vojnike obučene u sivo ili modro odijelo sa sivim kabanicama i opancima. Mi koji smo vični gledati vojnike sa ulaštenim cipelama ili omašnim cokulama, čudimo se kad u bečkim ilustrovanim listovima vidimo srpsku pješadiju u opancima⁴¹. No, promotrivši pozornije, vidi se da je gotovo velika prednost u opancima pred postolama. Opanak je (sam sam ga već nosio) u tom spretniji od postole, jer voda i blato ne ulazi u nj sa strane, gdje se sastaje đon sa košom, a osim toga lagan je. [...] Da navuku vojniku rođenom u opancima, naše teške postole ili čizme, taj bi u njima kretao kao mi da nam na noge navuku škrinje. [...] Cijelim putem sretamo vojnike i one koji imadu da se obuku. Ti, u čakširima iz domaćeg sukna smeđe boje, za koje bi Zagrepčani rekli da su turske, idu laganim odmjerenim korakom, a za njima žene u zobuncima i podignutim suknjama, da ih blato odviše ne popraska. [...]

Vojnici razne vrsti neprestano pridolaze, svrstavaju se u redove i ravnodušno stupaju mjeseći marno blato beogradskih ulica. Gostionice, niske i mračne, pune su seljaka, dok žene stoje na ulici čekajući dok muškarci izađu. [...]

Ovdje su se već tako privikli ratnim pripremama, da su Beograđanima sada sve pripreme i žurbe

obična stvar, mada se po kavanama, na ulici i uz trpeze govori samo o ratu. Sveopće mnijenje jest, ne da će biti rata, već da mora doći do rata. Samo da Francuska ne pomrsi račune, zabrinuto propovjeda dječak od četrnaest godina svome drugu na uglu čaršije. [...]

Najveće ratničko raspoloženje uhvatilo je šire i najšire slojeve.

Neka sluškinja navaljivala je u „Narodnoj odbrani“ da ju upišu u kolo sestara i to da je odašalju na granicu, protestujući protiv toga da tamo odlaze samo gospoje koje će, kaže, kasnije samo pobrati ordene. [...]

Vanredno je tužan i značajan slučaj sa majorom Keserićem koji se ubio radi toga što ga radi starosti ne primiše u vojsku. [...]

Beograd, 9. oktobar 1912.

Jučer poslije podne sretoh u jednoj ulici srpsku konjicu što se je poput mora razlila ulicom, zaposjevši ju od jednog kraja do drugoga.

Jašući na vitim konjima sa razvijenim prsima, kakovih nalazimo na dobrim slikama, što prikazuju nekadašnje turske ratove, drže se vojnici mirno, i ta činjenica što polaze u boj čini sliku tajanstvenom i svečanom. Glazba na konjima, sastojeći se od trubalja razne veličine, prolazeći kraj vojnog ministarstva, zasvira. Osjećao sam kako mi ta bojna svirka naglo tjera krv k srcu i natrag, silno me uzbuđujući. U tim zvukovima bilo je i plača, i radosti, i gorčine. Čula se rika topova, bojni poklici i sitan glas gusala⁴² što na ratištu bodre vojnike. [...]

Pošao sam prema kolodvoru. Čuvaju ga vojnici. Sav prostor pred lijepom i modernom stanicom pun je seljaka i seljakinja što su pratili sinove na vojnu. Na očima seljakinja nijesam vidio suza. Tek jedna žena, odjevena na građansku, stisla uz nekakav kup drva, tupo je gledala na vlakove, što su se neprestano fučkajući razmještali. Velike i crne njene oči zažarile se od vrućine i zadržanih suza.

Hrvatski pokret, 9–31 oktobar, 1912.

⁴¹ Obuća balkanskih seljaka

⁴² Gudački instrument s jednom žicom

List *Hrvatski pokret* poslao je u Srbiju dopisnika Slavka Vorosa krajem 1912. godine. U svojim izvještajima (objavljivanim od 9. do 31. oktobra 1912) pod nazivom „Put ka balkanskom ratištu“, opisao je Beograd pred početak Prvog balkanskog rata. Izgleda da nije uspio da ode na ratište. *Hrvatski pokret* je objavio desetak vrlo atraktivnih izvještaja iz ratnog Beograda.

Opiši atmosferu u Beogradu prije početka rata. Zašto je narod priželjkivao rat? Razgovarajte o slučaju majora Keserića. Što autor misli o vojnoj i „herojskoj“ atmosferi po cijelom Beogradu? Da li on odobrava rat? Da li je svjestan užasa rata? Objasni. Opiši ponašanje žena. Zašto je autor impresioniran tim ponašanjem?

III-26. Opis Carigrada jednog francuskog novinara

A. Novembar 1912.

Mislili smo da ćemo zateći prazan Carigrad, ali nije bilo nikakve promjene. Možda malo manje automobila i tramvaja, samo malo. Ovih dana svakog zaustavljaju. Morali smo da kažemo lozinku, da dokažemo da konji nijesu pod rekvizicijom. Ako ne bismo imali dokumenta, odmah bi nam ispregli konje i odveli ih, a kočijaš i putnici bi morali sami da vuku kola, na veliko veselje i odobravanje gomile. Rezultat: više nije bilo nigđe/nigdje konja. Ja sam, ipak, uz pomoć jednog veterinara, uspio da pronađem par konja koji su bili sakriveni. Ništa ne izmišljam. Njihov vlasnik ih je sakrio u podrum iz straha od rekvizicije.

Na ulicama Pere, masa svijeta, kosmopolitskog kao uvijek, koji kao da je potpuno ravnodušan prema ratu, bar na izgled: isti bioskopi, isti koncerti, iste pozorišne trupe kao prošle godine, ili bar toliko slične da izgledaju isto, repertoari svakakvi samo

ne ratni. Vidim to po posterima: „Jadnici“, „Magda“, „Dijete ljubavi“, itd. U mnoštvu ljudi ima Grka, uprkos ratu, Italijana uprkos progonu, Crnogoraca uprkos njihovim nedavnim pobjedama. Istina je, ovi posljednji su čauši i sluge. Međutim, nose nacionalne vojničke uniforme. Svi oni se miješaju s Turcima i iskreno žele njihovo istrebljenje, iako djeluju sasvim ravnodušno. Ako prođe neki bataljon, niko od ovih ljudi ne može da sakrije svoj prezrivi osmijeh. „Zoa! Zoa! (oni su životinje)“, rekao je juče jedan Grk koji je stajao pored mog turskog prijatelja kog je tako stavio u vrlo težak položaj. Turčin ga je prodrmao i upitao: „Hoćeš li da im prevedem tvoje riječi?“ Grk je pobjegao bez riječi. Sasvim je jasno da jedna polovina carstva mrzi drugu polovinu iz dna duše. Teško je vladati kosmopolitskim gradom. Teško je pobuditi zajedničku strast za istim idealima. Više nijesam siguran ni da svi Turci imaju jedan isti ideal kako bi se suprotstavili neprijateljstvu koje su akumulirali protiv sebe u svojoj zemlji.

Georges Remond „Impressions de Constantinople“,
L'illustration 3636, 2. novembar 1912, str. 320

B. Mart 1913.

Karneval i logorske vatre

Kakav čudan grad! Koliko kontrasta! Karneval je u jeku. Neđeljno/nedjeljno ima po pet balova. Maskirani ljudi užurbano prolaze velikom ulicom Pere zajedno s bolesnicima i ranjenicima s borbenih linija Čataldže i Galipolja. Ljudi smrznutih stopala, usahljelih ruku, a niko ne obraća pažnju. [...] Samo su lica patriota uznemirena nesigurnošću trenutka, puna tuge i straha da će novi mirovni pregovori, kako se priča, značiti gubitak Jedrena. Osim pogleda u očima jednog ranjenika koga konj nosi kroz ravnodušnu gomilu i koga njegov drug vodi u bolnicu, skoro ništa drugo ne odaje ošćećanje/osjećanje poraza, kraj tragedije, kraj ljudi koji hrle u grad. Ukratko, niko ništa ne vidi.

Georges Remond, „A Constantinople“
L'illustration, 3655, 15. mart 1913, str. 237

► **Sl. 39. Dijeljenje pomoći porodicama vojnika mobilisanih u rumunsko-bugarskom ratu 1913.**

Gazeta Ilustrata II, br. 31, 13. jul 1913, str. 9

III-27. Situacija u Skadru za vrijeme opsade, prema opisu jednog italijanskog novinara

13. novembar 1912.

Jutros je hljeb opet poskupio. Kilogram staje tri albanska pijastra, što je oko 60 centi. Oni koji ne mogu da ga kupe rade neke poslove za šta dobijaju bonove za koje im u pekarama daju hljeb. Razlog za povećanje cijene hljeba nije nedostatak brašna. U magacinima ima nekoliko hiljada džakova brašna. Kažu sedam, osam hiljada džakova. Nedostaju drvo i ugalj za pečenje hljeba. Po selima su pokupili sve drvo i ugalj i više ga nema. [...]

21. novembar 1912.

Danas je jedini dan Bajrama. Treba da bude četiri dana, ali su ga zbog okolnosti skratili na jedan. Namjesnik je naredio da se zatvore sve radnje, čak

i hrišćanske. Top je ispalio pet puta po 21 plotun. Valija (namjesnik) priredio je prijeme za uglednike i ujutro je kratko svirala vojna muzika ispred Konaka (gradske vijećnice).

Zatvaranje radnji nije imalo nikakvog učinka. Svečanost je bila nevesela, barut uludo potrošen. Ni taj jedini dan muslimansko stanovništvo nije uspjelo da proslavi svoj Bajram svečano, kako njihova vjera i tradicija nalažu. Svega je nedostajalo, kao i svih drugih dana opsade.

To što ste uspjeli da kupite veknu hljeba nije značilo da će on sigurno ostati vaš. Oni koji su bili izgurani iz reda ili se samo tako pretvarali, tražili su hljeba od onih koji su ga dobili. U svađama oko hljeba, pobjeđivali su oni jači. U ovakvim okršajima nekad su intervenisale rijetke žandarmerijske patrole. Ali one su mogle samo da prekinu tuču ali ne i da riješe tu tešku situaciju. [...]

Iz pekare nedaleko od novog Konaka, jedna žena koja se hrabro borila, izašla je sa hljebom u rukama. Odjednom se pojavio mladić, oteo joj dragocjeni dobitak i pobjegao. Ali prije nego što je počeo da bježi, bacio je novac na zemlju. Nesrećnica je ostala skamenjena praznih šaka i nijemo gledala kako otimač odmiče. Kad su ljudi oko nje počeli da se smiju, briznula je u plač. Večeras neće ništa odnijeti kući. Klekla je da pokupi bačeni novac iz blata. Ali sad joj taj novac ništa ne vrijedi.

Berri, str. 9, 35, 38, 39

Đino Beri bio je mladi italijanski novinar i ratni dopisnik koji je ušao u grad Skadar prije početka njegove posljednje opsade i ostao u njemu šest mjeseci koliko je opsada trajala. U njegovoj knjizi događaji su hronološki predstavljeni prema dnevniku koji je Beri vodio za vrijeme rata.

► **Sl. 40. Na Cetinju – žene, đeca/djeca i ranjeni vojnici**

L'illustration CXL (1. jul – 31. decembar 1912) str. 293

III-28. Srpska žena

Srpska žena

Nadmašila sve dosadašnje najslavnije žene svih naroda na svetu.

Oca svoga, supruga svoga, brata svoga, sina svoga ispraćala je na bojno polje cvećem i oduševljenjem. Svima je govorila da je otadžbina preča od života. Ljubav svoju materinsku ona je potčinila velikoj ljubavi prema otadžbini. Ona je shvatila da samo srećna Srпкиnja može da bude srećna majka. Ubeđena je da je otadžbina preča od svega. Obrađivala je njive i sređivala letinu. Kopala je, orala je, sejala je, žela je, vrla je, izvršivala je sve težačke radove da bi nejač ishranila, da bi ratnicima ponuda poslala i da bi imala slavskog kolača i mogla dati državi poreza. Sve je to činila najjstrajnije.

Plela je čarape i šila rublje pa ih slala ratnicima na daleke strane najsvesrdnije.

Negovala je ranjenike i svoje i protivničkih vojsaka, najbrižljivije.

Čuvala je ženski obraz svoj najčednije.

One koji su mogli s puškom poći a nisu, nazivala je škartom i prezirala ih najrevnosnije.

Slava ti, srpska ženo! Slavna si! Nadmašila si sve dosadašnje najslavnije žene svih naroda na svetu. Srbine, tvoja je žena snaga tvoja. Ona je i stub porodice i stub države tvoje.

Kćeri moje mile i zlatne, zemaljski zakoni mnogo su nepravedni prema vama.

U ovim ratovima, u ovim velikim i istorijskim danima vi ste svojim besprekornim držanjem dokazale da naši zakonodavci i državnici vašu veliku dušu poznavali nisu.

Muževi i država treba sad da pokažu i dokažu da su vas dostojni. U tome leži veliki njihov interes, i moralni i materijalni.

Čika Miroslav.

Balkanski rat u slici i reči 27, 11. (25) avgust 1913.

Kakva je svrha pisanja ovakvog teksta? Uporedi odlike ženske heroine s muškim herojem (u tekstu II-2).

III-29. Jedna Grkinja iz više klase nudi svoju pomoć kao bolničarka i govori o svojim iskustvima

Prvog dana sam se mnogo trudila da se priviknem na okolinu. Slika bijede bila je vrlo upečatljiva. Pacijenti koji su pristizali bili su iz nižih slojeva, prljavi i dronjavi i toliko su se ošjećali/osjećali da mi je pripala muka. [...]

Poslije dvije ili tri stanice, stigli smo u Larisu. Nijesmo imali đe/gdje da odšednemo/odsjednemo. Jedna mala soba na stanici bila je na brzinu pripremljena za princezu. Mi ostali morali smo da spavamo u vagonima. Odlučila sam da uzmem taksi i da obiđem neke bolnice. Situacija je bila užasna. Sve bolnice su bile improvizovane, bez dovoljno kreveta i bolničarki. Čuli su se samo jauci, uzdasi i plač. Niko se nije odazivao na vapaje bespomoćnih bolesnika. Jedan jedini bolničar je pospano išao okolo gazeći

ljude po podu. Neki od njih su bili teško ranjeni. Cijelu noć smo pomagali koliko smo mogli, a ujutro smo se vratili na stanicu.

Trichas, str. 32, 35

Odlomci iz dnevnika Aspazije Mavromihali-Rali, ćerke jednog grčkog premijera i žene drugog grčkog premijera, pisanog 1912. godine. Ubrzo poslije mobilizacije ponudila se da kao bolničarka pomaže ranjenicima sa fronta. Poslije kratke obuke bila je u pratnji princeze Jelene na prvom putovanju bolničkog voza i zabilježila svoje doživljaje.

Kakvu ulogu je žena mogla da preuzme u vrijeme rata? Kako se ova žena iz više klase ošjećala/osjećala kad se suočila s realnostima rata? Uporedi sa tekstom III-25, posebno sa paragrafom „U Narodnoj odbrani... kasnije medalje.“

► Sl. 41. Srpskinje vježbaju gađanje iz puške, 1912.

Vojska na Balkanu, Ljubljana, 1914.

► **Sl. 42. Bolničarke s pacijentima, 1913.**

Istorijski arhiv
muzeja Benaki u
Atini,
Fotopoulos, str. 266

► **Sl. 43. Turkinje nude svoju pomoć kao bolničarke u Carigradu**

L'illustration CXL (1. jul – 31. decembar 1912), str. 372

🔑 Potpis ispod slike: Turske gospođe iz Crvenog polumjeseca u bolnici Gulane. Ova fotografija svjedoči da su gospođe iz turskog visokog društva, udate ili vjerene, zabrinute majke, odlučile da, uprkos muslimanskoj tradiciji, pomažu u bolnicama.

III-30. Incident između bugarskih građana i rumunskih vojnika u bugarskoj krčmi, prema priči jednog rumunskog oficira

U Oraniji, na zidu jedne krčme našao sam mapu Bugarske koja me je zainteresovala. Htio sam da je kupim. Mogla je koštati najviše jedan lev, ali ja sam ponudio dva. Gazda nije htio da mi je proda. Ponudio sam pet leva. Nije htio. Pokušao sam da je ukradem. Primijetili su pa su četiri Bugarina stala ispred mape, spremni da me udare ako je samo pipnem. Krčma je bila puna naoružanih rumunskih vojnika, a ovi su bili nenaoružani. Ali htjeli su da se tuku! Njihova drskost je bila skoro herojska, ali to je ipak bila samo drskost!

Gane, str. 90

❓ Zašto je mapa na zidu krčme Bugarima bila toliko važna?

Što misliš da je bilo na mapi?

Kakav je stav pisca ovog teksta? Kako bi ti reagovao/reagovala da si bio/bila na njegovom mjestu?

III-31. Turci i Jevreji u Beogradu za vrijeme Prvog balkanskog rata

Pred turskom džamijom

Kako je danas lijep jesenski dan izašao je svijet na šetnju i to na zidove Kali Megdana i na Topčider. Na Kale Megdanu sve vrvi svijetom, no sve je to gotovo sama žena, tako da ti je nekako nezgodno zaći među ženskadiju, što je nedavno ispratila svoje muževe i sinove na bojište.

Nađem se nekako u jednoj kaldrmisanoj uličici pred muhamedanskom džamijom. Oveća, jednostavna, stara, ta džamija što nalikuje velikom kaminu ili krušnoj peći, stoji mirno usred grada čiji se narod digao da vojuje protiv ugnjetavača svoje braće, što će ju Turčin klati u ime proroka, čiji polumjesec blješti na šiljku minareta džamije.

Pripovjedaju kako se svakoga petka uveče, kad bi se stari mujezin pojavio na balkonu minareta da saziva Alaha, sakuplja pred džamijom mnoštvo djece nabacujući se kamenjem na tursko svetište. Otkada je došlo do vrhunca napetosti između Turske i Srbije, ne pojavljuje se više stari mujezin na minaretu i ne čuje se više ime Alahovo nad niskim kućama Beograda.

Zar se je veliki prorok posramio sramotnih djela svoje djece u Staroj Srbiji i Makedoniji?

Dugo stojim pred ovim ostatkom sile što je tolike vjekove davila nas i našu braću i nekako mi je neprijatno kad pomislim na starog mujezina koji se sakrio u te zidine kao pile pred olujom.

Mojsijevci

Nedaleko od turske džamije opazim izraelitsku sinagogu. Sjetio sam se kako su ovih dana beogradski mojsijevci sabrali oveće sume za potporu obitelji čiji su branitelji otišli na vojnu. Isto se događa i u pokrajini. Bi li se i u nas našlo Izraelićana koji bi se u ovako odsudnim časovima ovako ponijeli? Ja mislim da bi...

Hrvatski pokret, 9–13. oktobar 1912.

❓ Kakvo je bilo držanje dvije manjine u Beogradu? Pokušaj da objasniš zašto su se tako ponašale.

III-32. Đeca/djeca se igraju rata u Beogradu

U Beogradu, 16. oktobra

Beogradski derančići već su zaigrali igre predstavljajući srpsko-turski rat. Do sada su oni čuli samo općeniti razgovor o srpsko-turskom ratu, pa ne znadu kako da si ga predstave. No o četnicima⁴³ što ih ovdje nazivaju komitama⁴⁴ toliko se pripovjeda da su djeca dobila o njima već sasvim realnu sliku. Pa njihov pustolovan život pun junaštva u borbi s Turcima najviše raspaljuje maštu čaršije živo djelujući na djecu.

Najviše se ti mali ratnici sakupljaju na zelenom trgu između ulice kneza Mihaila i uličice koju resi krčma „Kod zlatnog burenceta“, tog nekadašnjeg

⁴³ Gerilac, a kasnije, naročito u Drugom svjetskom ratu, militantni srpski nacionalista

⁴⁴ Gerilac

i današnjeg stecišta beogradskih boema i artista. Taj trg po svoj prilici imao je biti Kosovsko polje jer je sav vrvio dječurlijom koja su vikala: „Živeo Isa Boljetinac! Udri Turčina!“ „Turaka“ je naravno

bilo mnogo manje. Oni se sakriše iza ugla „Zlatnog burenceta“, ne možda radi toga što su se bojali „Srba“, već zato što su oni morali biti Turci.

Hrvatski pokret, 9–13. oktobar 1912.

► **Sl. 44. Đeca/djeca se igraju rata u Vranju, Srbija**

L'illustration CXL (1. jul – 31. decembar 1912), str. 346

❓ Kako je rat uticao na dječje igre? Zašto je u tekstu III-32 samo malo dece/djece igralo „Turke“? Šeti/sjeti se sličnih igara iz svog djetinjstva/djetinjstva.

Da li đeca/djeca danas igraju ratne igre?

Ko su „neprijatelji“?

► **Sl. 45. Đeca/djeca kao bolničari i bolničarke u Podgorici**

L'illustration CXL, (1. jul – 31. decembar 1912), str. 346

► **Sl. 46. Srpski ženski komitet Crvenog krsta u Njujorku, organizovan radi sakupljanja pomoći za ranjenike**

Balkanski rat u slici i reči 35, 20. oktobar (13. novembar) 1913.

III-33. Akcije za prikupljanje novca za „južnoslovensku braću“ u Hrvatskoj

ZAGREB ZA CRVENI KRST BALKANSKIH NARODA

U današnjoj sjednici gradskog zastupstva u 4 sata poslije podne bit će stavljen u ime većine predlog da grad Zagreb, prijestolnica Kraljevine Hrvatske, votira iz svojih sredstava za Crveni krst balkanskih naroda svotu od 20.000 K (dvadeset tisuća kruna). Taj će predlog naravno biti prihvaćen.

To je dosada najveća svota koja je za tu svrhu od kojeg gradskog zastupstva votirana. Da su bolje gospodarske prilike, Zagreb bi dao i više.

*Kolo*⁴⁵. Na pjevačkom pokusu našeg hrvatskog pjevačkog društva „Kolo“, u četvrtak, objavio je potpredsjednik g. Prilepić sakupljenim članovima da će uskoro biti dozvoljeno sabiranje priloga za Crveni krst balkanskih naroda, pa da onda mora i „Kolo“ svoje doprinijeti.

Ta je vijest naišla na neopisivo oduševljenje. Sve udari u buran pljesak i klicanje.

Onda je zaključeno da se za četvrtak, 7. studenog, priredi koncert kojeg će čisti prihod biti namjenjen Crvenom krstu.

Hrvatski pokret, 4. novembar 1912.

Izražavajući podršku južnoslovenskim zemljama i narodima, narodi Hrvatske i Slovenije preduzeli su brojne akcije za prikupljanje novca. Vijesti o ovim akcijama redovno su objavljivane na naslovnim stranicama novina. Izgleda da nije bilo mjesta na slovenskim teritorijama Austrougarske gdje nije prikupljana pomoć za „južnoslovensku braću“.

Koji je bio razlog za dobrotvornu akciju u Zagrebu?

Zašto su pisci tih vijesti bili tako sigurni da će gradski oci podržati donaciju?

Da li je učestvovanje u takvim akcijama bilo pitanje društvenog prestiža?

► Sl. 47. Kiparski dobrovoljac u balkanskim ratovima

Katia Hadjidemetriou, str. 331

III-34. Dobrovoljci i novčana pomoć sa Kipra⁴⁶

Te noći je stigao telegram od Rojtersa o potpunom porazu Bugara. Ta vijest je na sve susjede/susede djelovala kao udar groma. Prve grupe su kličući počele da izlaze iz kafana Jamude i da idu prema gradu. Udruženja kao i mnoge privatne kuće istakli su zastave. Ispred „Jednakosti“ vijorile su se zastave Srbije i Crne Gore zajedno sa grčkom. Odjednom su niotkuda počele velike zajedničke demonstracije. Filharmonijski orkestar, čijih se sedam studenata borilo na frontu, predvođen maestrom g. Kaligerijem, stao je na čelo narodnih masa svirajući ratne pjesme. Orkestar je skrenuo u ulicu Đorđa I i, zaustavljajući se ispred udruženja, odsvirao himnu. Prethodnica kolone demonstranata bila je kod „Ateneona“, a kolona se protezala sve do ulice Konstantinosa Papajologosa.

⁴⁵ Kolo – narodna igra. Bilo je vrlo popularno u vrijeme nacionalnog buđenja.

⁴⁶ Kipar je poslao oko 1.500 dobrovoljaca u balkanske ratove. P. Papapoliviju je zabilježio 776 imena.

Živio Konstantin XII!⁴⁷ Živjeli Voulgaroktonoi!⁴⁸ Živio enosis!

Dvije hiljade ljudi pjevalo je himnu uz muziku. Kroz demonstrante se zavijorila velika zastava koja je bila pozdravljena s ogromnim oduševljenjem. Ljudi su bacali uvis šešire i mnogi su ljubili sveti simbol otadžbine. Demonstranti, praćeni vatrometom, išli su ulicama Đorđa I, Vasileosa Evagorosa, Svetog Andreje i ulicom Kritis i nazad prema udruženjima. U ponoć su demonstracije bile završene. Ali mnoge grupe su nastavile da demonstriraju i poslije ponoći, idući ulicama i pjevajući nacionalne pjesme. [...] Šutradan/sjutradan je održana vrlo posjećena svečanost u Svetoj Napi, đe/gdje je kitionski episkop održao govor kojim je izazvao nove emocije i novo uzbuđenje.

U neđelju/nedjelju je grad počeo opet da prikuplja novac kako bi uvećao fondove za državne potrebe. Stotine mladih iz grada i okoline bilo je spremno za pokret. Limasol, koji duboko u šećanju/sječanju čuva svoju slavnu tradiciju, poslaće svoju plemenitu decu/djecu što prije. Ovaj grad je ponosan jer, kad god je to potrebno, on veličanstvenim akcijama pokazuje da zna kako treba da služi velikim idejama svog naroda.

Alitheia (Istina), 5. jul 1913,
u Papapolyviou, str. 73

Na Berlinskom kongresu (1878) uprava nad Kiprom data je Britaniji. Ostrvo je ostalo pod turskim suverenitetom do 1914. Poslije ulaska Osmanskog carstva u Prvi svjetski rat na strani Centralnih sila, u skladu s mirom u Lozani (1923), Turska je priznala pripajanje Kipra Britaniji. Godine 1925. Kipar je proglašen kolonijom Krune. Ideja „enosis“ (ujedinjenja) sa Grčkom pojavila se na Kipru uporedo sa grčkim iredentizmom i „idejom velike Grčke“. Pod britanskom vladavinom javio se snažan pokret za ujedinjenje.

Uporedi tekstove III-33 i III-34. Nalaziš li neke sličnosti? Kakva se solidarnost vidi? Kakva su bila očekivanja Hrvata odnosno Kiprana?

III-35. Bugarske mljekadžije u Carigradu

I tako smo stalno u nekom ratnom stanju sa Bugarima. Cio svijet je svjestan zvjerstava koje nam je taj surovi narod počinio. Ima li jednog sela koje nijesu spalili, jedne džamije koju nijesu srušili? Ima li žena i dece/djece koje nijesu pobili, zatvorenika koje nijesu pogubili? Iako stvari tako stoje, još ima bugarskih mljekadžija koji rade u Carigradu i koji se usuđuju da nose kalpak⁴⁹, a nijesu pretrpjeli ni najmanju neprijatnost od Turaka. Već to je dovoljan dokaz o veličini i plemenitosti turskog naroda cijelom zapadnom svijetu.

U cilju da prikriju svoja zvjerstva, Bugari su jednom rekli za evropsku štampu kako smo i mi zlostavljali njih.

Ali jasno je da su sve to laži. Nigđe/nigdje u Evropi, koja se smatra civilizovanom, ne bi građani jedne od dvije zaraćene zemlje mogli da žive u onoj drugoj zemlji. Za vrijeme njemačko-francuskog rata⁵⁰ nije bilo nijednog Njemca na francuskom tlu, kao što nije bilo ni Francuza u Njemačkoj. A da je nekog i bilo, narod bi ga rastrgao.

Kad posmatrate situaciju u Evropi i ovđe/ovdje, shvatite da je osmansko mlijeko zdravije od pokvarenog mlijeka bugarskih mljekadžija. Zato se mi ponosimo svojim ošećanjima/osjećanjem za pravdu. A voljeli bismo da vidimo čime se to zločinci ponose!

„Sütçülerimiz“ („Naš mljekadžija“)

Rubrika: Hasb-i Hal (Priateljsko časkanje), *Karađoz* 548
23. avgust 1913, u Heinyelmann, str. 246–247

Karađoz je izlazio od 10. avgusta 1908. sve do 1951. godine, dvaput neđeljno/nedjeljno. Ime *Karađoz* dobio je po komičnom, prilično sirovom, liku iz tradicionalnog osmanskog pozorišta sjenki. Časopis je tokom svoje duge istorije dvaput mijenjao izdavača. Ali Fuad, osnivač, izdavao ga je sve do svoje smrti 1919. Njegova nasljednica, Ali Fuadova sestra Fatma, prodala je časopis 1935. godine Republikanskoj narodnoj partiji (Cumhuriyet Halk Partisi).

⁴⁷ Grčkog kralja Konstantina I zvali su Konstantin XII pošto je naslijedio Konstantina XI Paleologa, posljednjeg vizantijskog cara.

⁴⁸ „Bugaroubice“. Ovo je aluzija na vizantijskog cara Vasilija II (976–1025), „koljača Bugara“, kako je kasnije bio poznat.

⁴⁹ Krznena kapa nalik na fes

⁵⁰ Misli se na njemačko-francuski rat 1870–1871.

► **Sl. 48. Reklama za mlijeko u Grčkoj**

Η Αθήνα των Βαλκανικών Πολέμων, 1912–1913.

Prevod: Za vrijeme nedavnog Balkanskog rata hrabri grčki vojnici su pili mnogo mlijeka „VLAHAS“ koje im je davalo snagu i zdravlje.

Kako ova reklama koristi događaje iz Balkanskog rata? Znaš li neku današnju reklamu s vojnicima? Ko bi danas bio glavni junak u sličnoj reklami? Kako to objašnjavaš?

Opšta pitanja za poglavlje IIIg

1. Uporedi tekstove i slike koji se odnose na ulogu žena za vrijeme rata. Identifikuj stereotipe i realne situacije. Istraži u Istorijskoj čitanci 4 ulogu žena u Drugom svjetskom ratu i uporedi tekstove iz ove knjige s tim tekstovima. Vidiš li razlike ili sličnosti s balkanskim ratovima?
2. Pronađi sve slike u ovoj čitanci na kojima su deca/djeca. Opiši različite aspekte uticaja rata na život dece/djece.
3. Klasifikuj tekstove koji se odnose na vrijeme: (a) prije rata, (b) za vrijeme rata, (c) poslije rata. Možeš li da opišeš sliku rata u sva tri slučaja?
4. Nađi dokumente koji se odnose na ratna iskustva za vrijeme Prvog svjetskog rata (u zapadnoj Evropi) i pokušaj da otkriješ sličnosti.